

Wczesne średniowiecze

STANISŁAW SUCHODOLSKI

GRÓJEC WCZESNOŚREDNIOWIECZNY W ŚWIETLE BADAŃ
WYKOPALISKOWYCH PRZEPROWADZONYCH W 1976 R.

Grójec, do niedawna miasto powiatowe, znajduje się obecnie w północnej części województwa radomskiego. Historycznie jest on jednak związany z oddaloną o 44 km na północ Warszawą i położonym 28 km na wschód Czerskiem. Obecne miasto leży w północno-wschodniej części Wysoczyzny Rawskiej (Południowomazowieckiej), na mocno zerodowanych pagórkach moreny czołowej, na prawym tarasie niewielkiej rzeczki Molnicy, wyniesionym ok. 150 m npm.

W źródłach pisanych Grójec pojawia się stosunkowo późno, bo dopiero w 1234 r., z okazji pobytu tu księcia Konrada Mazowieckiego, a ściślej mówiąc, wystawienia przez niego dokumentu dla biskupstwa poznańskiego. Kolejny, zachowany dokument powstały w tym grodzie nosi datę 1257¹. Od tego momentu Grójec znika ze źródeł pisanych na czas dłuższy. Mimo tak skromnej dokumentacji ośrodek ten — według powszechnej opinii badaczy — miał przed połową XIII w. pełnić centralne funkcje w administracji państwowej i kościelnej na południowym Mazowszu². Domysły te opierają się na fakcie, że w Grójcu istniała kolegiata księżęca przeniesiona następnie do Czerska. Jej prepozytem u schyłku panowania Konrada Mazowieckiego był Przedpełk, natomiast kanonikami Raclaw i Baldwin. Ponieważ w Czersku z kolegiatą był związany archidiakon, wyciągnięto wniosek, że sytuacja taka panowała również w Grójcu. J. Nowacki przypuszczał nawet, zresztą zupełnie bezpodstawnie, że kolegiata grójecka była pozostałością kościoła katedralnego, mającego egzystować w latach 1075-1124³. Przyjęcie istnienia ośrodka władzy kościelnej dało podstawę do sądu,

¹ J. Kochanowski, *Zbiór ogólny przywilejów i spominków mazowieckich*, Warszawa 1919, nr 350; B. Ulanowski, *Dokumenty kujawskie i mazowieckie przeważnie z XIII w.*, Kraków 1888, nr 12.

² A. Gieysztor, S. Herbst, E. Szwanowski, *Kształty Warszawy*, „Biuletyn Historii Sztuki”, R. 9: 1947, s. 166 nn.; Z. Podwińska, *Grójec*, [w:] *Słownik starożytności słowiańskich*, t. 2, 1964, s. 170-171; *Katalog zabytków sztuki w Polsce*, t. X, woj. warszawskie, z. 5, Warszawa 1971, s. 18 nn., 83-86; *Grodziska Mazowsza i Podlasia*, Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk 1976, s. 61.

³ J. Nowacki, *Dzieje archidiecezji poznańskiej*, t. II, Poznań 1964, s. 10 n., 298 n., 312, 533, 597.

iz wcześniej funkcjonował tu już ośrodek władzy państwowej o randze kasztelanii lub może nawet jeszcze wyższej. Zachodziłaby więc ścisła analogia między przeniesieniem kolegiaty i archidiaconatu z jednej strony, a kasztelanii i ośrodka centralnego w skali południowomazowieckiej — z drugiej. Inaczej mówiąc, Grójec miał być poprzednikiem Czerska, który z kolei ustąpił pola Warszawie. W tym ostatnim przypadku translacja kolegiaty istotnie wiązała się z przeniesieniem siedziby archidiacona oraz księcia, co nastąpiło za rządów księcia Janusza Starszego na przełomie XIV i XV w.

Wobec szczupłości źródeł pisanych częściowa chociaż weryfikacja powyższych hipotez mogła być dokonana jedynie za pośrednictwem badań wykopaliskowych, które aż do tej pory nigdy w Grójcu nie były podejmowane. Celem archeologicznych badań, przeprowadzonych przez Instytut Historii Kultury Materialnej PAN pod kierunkiem autora w okresie od 25 VI do 17 VII 1976, było wstępne rozpoznanie terenu oraz określenie miejsca i czasu najdawniejszego osadnictwa średniowiecznego. W pierwszej kolejności chodziło o ustalenie lokalizacji grodu, który dał nazwę późniejszemu miastu, podgrodzia i wreszcie kolegiaty.

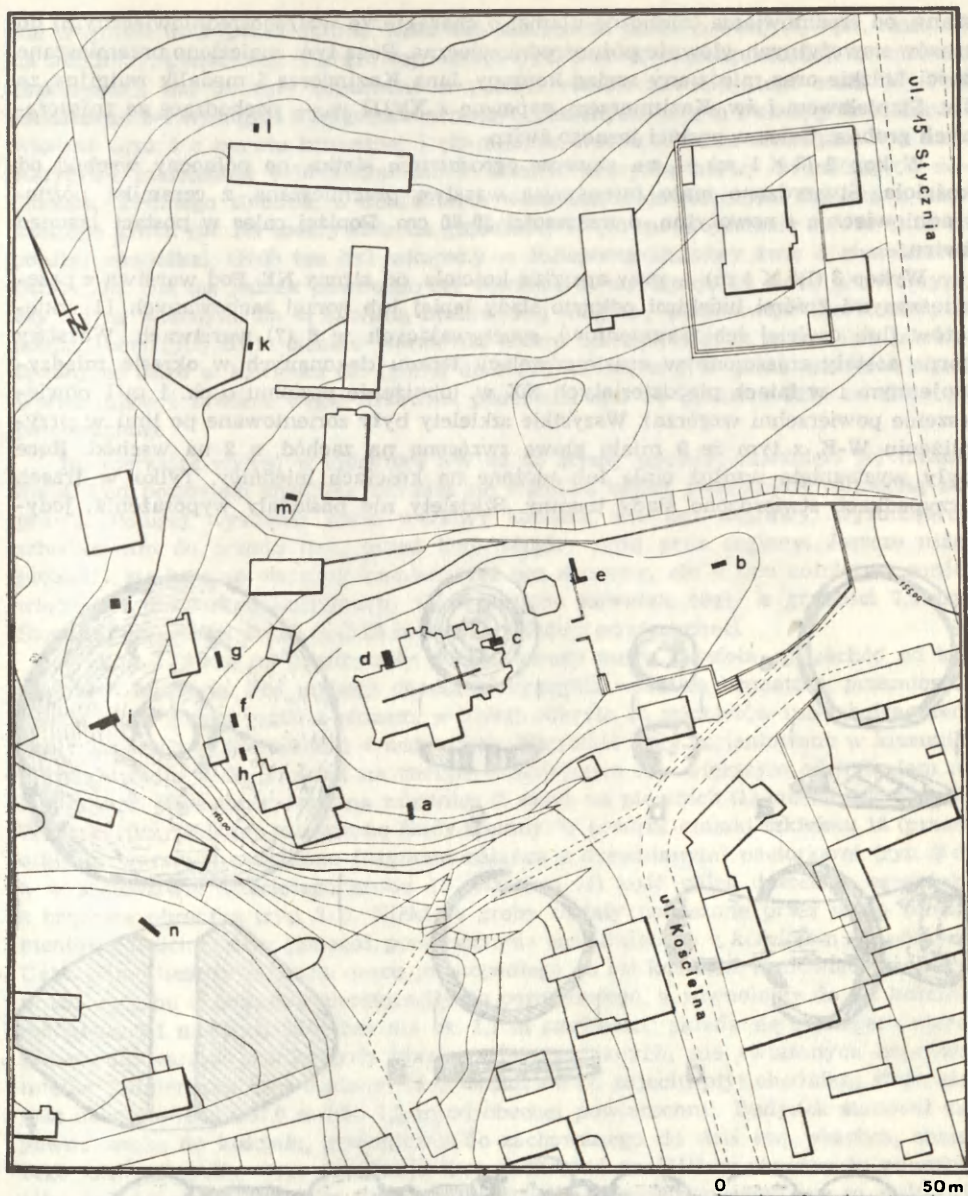
Dla realizacji tych zadań przeprowadzono badania powierzchniowe na terenie miasta oraz sondażowe prace wykopaliskowe na wzgórzu zajmowanym obecnie przez kościół parafialny pod wezwaniem Św. Mikołaja i w najbliższej okolicy, a więc w północnej części miasta, na zachód od szosy Warszawa—Radom. Zgodnie z opinią panującą wśród badaczy od czasów B. Chlebowskiego kościół ten miał bowiem stanąć na wczesnośredniowiecznym grodzisku. Domyśl taki wydawał się prawdopodobny w świetle analizy topografii terenu, który miał walory obronne ze względu na wyniosłość wzgórza oraz jego niedostępność od strony zachodniej z powodu zabagnionej doliny Molnicy. Od strony południowej, czyli późniejszego miasta, dojście było utrudnione przez głęboki jar, obecnie częściowo zasypany. Wodę mogły dostarczać źródła bijące u podnóża wzgórza od strony zachodniej, skąd brał początek bezimienny strumień, stanowiący jeden z dopływów Molnicy. Za lokalizacją grodu na wzgórzu kościelnym przemawiała również analiza najdawniejszego, zachowanego planu miasta z 1829 r.⁴ Z planu tego wynika, że omawiany teren leżał poza granicami miasta lokacyjnego, ale w jego bliskim sąsiedztwie, a nadto w pobliżu węzła drożnego, łączącego szlaki do Czerska, Tarczyna (i potem do Warszawy) oraz do Krakowa. Przyległy do wzgórza kościelnego od północy i wschodu płaskowyż zwany „Poświętnym” sprawiał wrażenie podgrodzia i późniejszej osady przedlokacyjnej.

Na wzgórzu kościelnym, które nazwano stanowiskiem 1, wykonano 5 wykopów sondażowych o rozmiarach nie mniejszych niż 1 × 2 m (rozszerzane w miarę potrzeby). Były one zakładane nie zawsze w miejscach najdogodniejszych do badań, ale bardziej dostępnych ze względu na obecną zabudowę i zagospodarowanie terenu (ryc. 1). 8 dalszych wykopów zlokalizowano w północno-zachodniej części „Poświętnego”, które nazwano stanowiskiem 2. Podzielono je na dwie części: a) południową (podwórze przed dawną plebanią, sad księży — wykopy 1-5) i b) północną (za ul. Worowską, posesje o numerach parzystych — wykopy 6-8). Poza tym, w oczekiwaniu na uzyskanie zezwolenia wejścia na teren parafialny, założono wykop u zachodniego podnóża wzgórza kościelnego, nad dawnym korytem strumienia, stanowiącego dopływ Molnicy (stanowisko „Wodociągi”).

Stanowisko 1 (wzgórze kościelne)

Wykop 1 (3 × 1 m) — na południowym zboczu wzgórza — został założony w celu stwierdzenia, czy występuje tu rozsypisko wału grodu. Uzyskano odpowiedź **negatywną**. Uchwycono warstwę nasypową o miąższości 1,10-1,35 m z ceramiką przemie-

⁴ Wykonany przez Augustyna Sulikowskiego, AGAD, Nr $\frac{18}{37}$, kopia z 1931 r. w Urzędzie Miejskim w Grójcu.

Ryc. 1. Grójec, woj. Radom. Plan terenu wykopalisk:

a-e — stan. 1: *a* — wykop 1, *b* — wykop 2, *c* — wykop 3, *d* — wykop 4, *e* — wykop 5; *f-j* — stan. 2: *j* — wykop 1, *g* — wykop 2, *h* — wykop 3, *i* — wykop 4, *j* — wykop 5; *k-m* — stan. 2 a: *k* — wykop 6, *l* — wykop 7, *m* — wykop 8; *n* — stan. Wodociągi

Plan of the excavations:

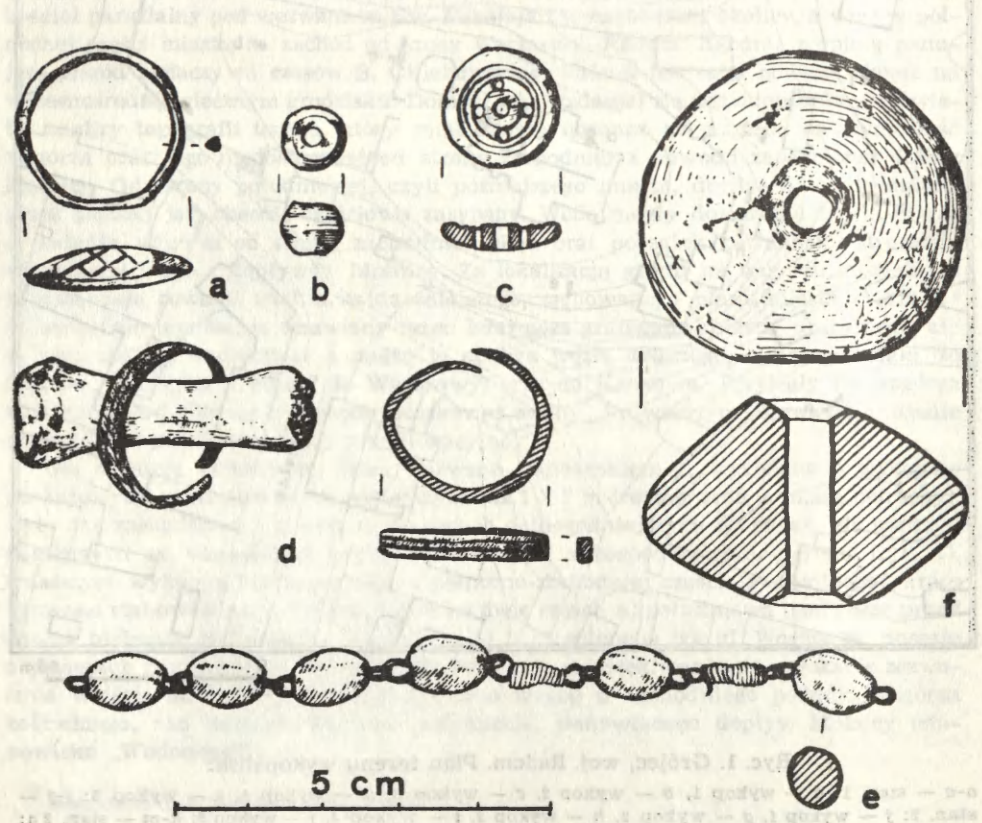
a-e — site 1: *a* — trench 1, *b* — trench 2, *c* — trench 3, *d* — trench 4, *e* — trench 5; *f-j* — site 2: *j* — trench 1, *g* — trench 2, *h* — trench 3, *i* — trench 4, *j* — trench 5; *k-m* — site 2 a: *k* — trench 6, *l* — trench 7, *m* — trench 8; *n* — site „Wodociągi” (waterworks)

Rys. S. Nowińska

szaną, od średniowiecza (nieliczne ułamki o charakterze wczesnośredniowiecznym) do czasów nowożytnych, głównie późnośredniowieczną. Poza tym znaleziono przemieszane kości ludzkie oraz miedziany szeląg koronny Jana Kazimierza i medalik religijny ze św. Stanisławem i św. Kazimierzem, zapewne z XVIII w. — pochodzące ze zniszczonych grobów. Calec w postaci jasnego żwiru.

Wykop 2 (3 × 1 m) — na skwerze ogrodzonym siatką, na północny wschód od kościoła. Stwierdzono mało intensywną warstwę przemieszaną, z ceramiką późnośredniowieczną i nowożytną, o miąższości 20-30 cm. Poniżej calec w postaci jasnego żwiru.

Wykop 3 (1,5 × 4 m) — przy apsydzie kościoła, od strony NE. Pod warstwą z przemieszanyimi kośćmi ludzkimi odkryto ślady lepiej lub gorzej zachowanych 11 szkieletów (lub części ich fragmentów), spoczywających w 6 (?) warstwach. Warstwy górne zostały zniszczone w czasie niwelacji terenu dokonanych w okresie międzywojennym i w latach pięćdziesiątych XX w. (obniżenie poziomu o ok. 1 m i powiększenie powierzchni wzgórza). Wszystkie szkielety były zorientowane po linii w przybliżeniu W-E, z tym że 9 miało głowę zwróconą na zachód, a 2 na wschód. Ręce były wyciągnięte wzdłuż ciała lub ułożone na kościach miednicy. Tylko w trzech przypadkach stwierdzono ślady trumny. Szkielety nie posiadały wyposażenia, jedy-

Ryc. 2. Grójec, woj. Radom, stan. 1:

a — wykop 3, pierścienek brązowy; b-e — wykop 4: b — paciorek rogowy, c — guzik rogowy, d — obrączka brązowa, e — fragment różańca (drewno i drut miedziany); f — przęślik gliniany
 a — trench 3, bronze finger-ring; b-e — trench 4: b — horn bead, c — horn button, d — bronze finger-ring, e — fragment of a rosary (wood and copper wire); f — clay spindle-whorl

Rys. S. Nowińska

nie w grobie nr 8 (przedostatnia warstwa) odkryto na palcu prawej (?) ręki, złożonej na miednicy, pierścionek z brązowego drutu (ryc. 2 a). W części przedniej, taśmowato rozklepanej, ma on ryty ornament w postaci rombu zawierającego znak X. Pod szkieletami 2-4 wystąpiło 5 fragmentów naczyń glinianych, w tym 2 siwe, późnośredniowieczne oraz 3 o barwie brunatnej i charakterze wczesnośredniowiecznym. Pod najstarszymi szkieletami 9-10 znaleziono 1 ułamek naczynia barwy brunatnej, z domieszką średniego tłucznia, o charakterze wczesnośredniowiecznym. Czaszka z najniższego grobu (nr 10) spoczywała na głębokości 157,40 m od poziomu morza (1,10 m poniżej chodnika). Grób ten był wkopany w żółtopomarańczowy żwir o charakterze calcowym. Nie ma jednak pewności, czy warstwa ta występuje na złożu pierwotnym, czy też na wtórnym. Za tą ostatnią możliwością mogłaby przemawiać okoliczność, że poniżej wystąpiły dwie cienkie warstewki koloru szarego, jednak całkowicie jałowe, opadające ostro w kierunku SE (górną do 156,9). W części NW górna warstewka jest wyraźniejsza i zawiera węgle drzewne; podchodzi ona do poziomu 157,5 m (1 m od powierzchni).

Rozszerzając wykop w kierunku SW aż do ściany apsydy, odsłonięto jej fundament. Pod poziomem chodnika ukazała się warstwa cegieł związanych wapienną zaprawą. Poniżej wystąpiły dwie warstwy kamieni, ale bez zaprawy, wysuniętych schodkowato do przodu (tzn. przed lico). Między nimi gruz ceglany. Jeszcze niżej pojawiły się kolejne warstwy kamieni, też bez zaprawy, ale o licu cofniętym mniej więcej do pierwotnej linii muru. Tu znaleziono kawałek cegły o grubości 7,5 cm. Stopa na głębokości 156,25 m (2,25 m poniżej obecnej powierzchni).

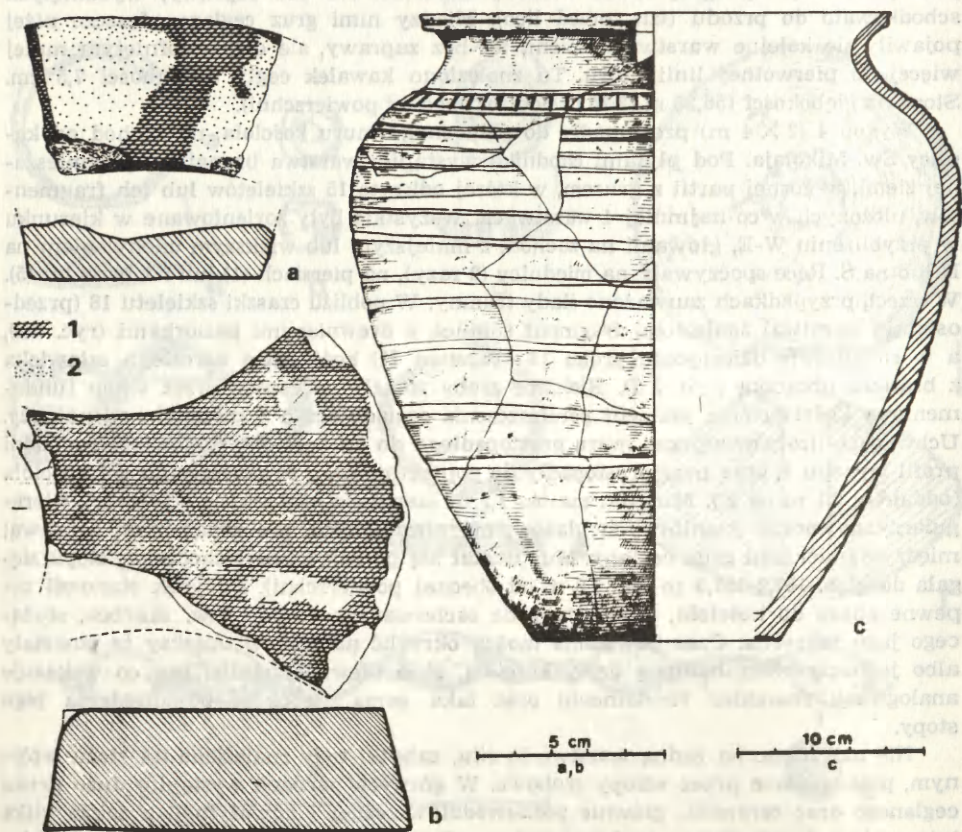
Wykop 4 (2 × 4 m) prostopadły do północnego muru kościoła, na zachód od kaplicy Św. Mikołaja. Pod płytami chodnika wystąpiła warstwa brunatnej, przemieszanej ziemi, w górnej partii z gruzem, w której odkryto 15 szkieletów lub ich fragmentów, ułożonych w co najmniej 4 warstwach. Wszystkie były zorientowane w kierunku w przybliżeniu W-E, głowami na zachód, z mniejszym lub większym odchyleniem na N lub na S. Ręce spoczywały na miednicy (2 razy), na piersiach (1) lub na brzuchu (5). W trzech przypadkach zauważono ślady trumny. W pobliżu czaszki szkieletu 18 (przedostatnia warstwa) znaleziono fragment różańca z drewnianymi paciorkami (ryc. 2 e), a w sąsiedztwie dziecięcego grobu 13 (warstwa II) kość palca dorosłego człowieka z brązową obrączką (ryc. 2 d). Niektóre groby zostały naruszone przez wkop fundamentowy kościoła oraz jakiegoś pomieszczenia sąsiadującego z kościołem od północy. Uchwycono lico wewnętrzne muru prostopadłego do osi kościoła, stanowiące zachodni profil wykopu 4, oraz mur prostopadły do poprzedniego, a równoległy do osi kościoła (oddalony 2,1 m na N). Mur ten ma ok. 1,1 m szerokości; składa się z czterech nieregularnych warstw granitowych głazów, nie obrabianych, nie związanych zaprawą; między kamieniami gruz ceglany. Mur ukazał się po zdjęciu płyt chodnika; stopa sięgała do głęb. 157,2-157,0 m (ok. 1,5 m od obecnej powierzchni). Budynek stanowił zapewne aneks do kościoła, analogiczny do zachowanego do dziś tzw. skarbcza, służącego jako zakrystia. Czas powstania można określić na XVI w. Aneksy te powstały albo jednocześnie z budową nawy kościoła, albo niewiele później, na co wskazuje analogiczny charakter fundamentu oraz taka sama głębokość posadowienia jego stopy.

Nie natrafiono na żadną warstwę *in situ*, zabytki były znalezione na złożu wtórnym, przemieszane przez wkopy grobowe. W górnych partiach wystąpiło dużo gruzu ceglanego oraz ceramiki, głównie późnośredniowiecznej i nowożytnej, a także kilka interesujących zabytków, m. in. rogowy guzik i takiż paciorek (ryc. 2 b, c). Najciekawsze wszakże są fragmenty glinianych, glazurowanych płytek posadzkowych, zachowane w liczbie 7 sztuk. Mają one bardzo zróżnicowaną formę: kwadratu lub prostokąta, trójkąta lub figury trudnej do określenia (ryc. 3 a, b). Grubość 2,5-3,5 cm. Polewa ma dwa zasadnicze kolory: brązowy i zielony, przechodzące w wiśniowy lub żółty. Głina jest albo czerwona (6 fragm.), albo biała (2 fragm.), przy czym ta ostatnia

łączy się tylko z polewą zieloną. Płytki z białej gliny wydają się być starsze — jeden fragment znaleziono we wkopie grobowym najniższej warstwy z ceramiką starożytną i o charakterze wczesnośredniowiecznym, bez siwej. Ułamki naczyń o charakterze wczesnośredniowiecznym mają barwę brunatną, czasem o odcieniu pomarańczowym, domieszkę średniego tłucznia. Mimo to są dobrze obtoczone i silnie wypalone. W wymienionym poziomie natrafiono tylko na 5 ułamków. Wyżej wystąpiło drugie tyle, m. in. niewielki fragment wylewu esowatego o szpiczastej krawędzi. Ceramika starożytna była reprezentowana łącznie przez 12 fragmentów — grubościennych, chropowatych od zewnątrz. Jeden z nich jest zdobiony kratką powstałą z przecinających się ukośnych linii, pod nią ukośne nacięcia. Pochodzą zapewne z młodszego fazy kultury łużyckiej lub wczesnego okresu lateńskiego. Na ten ostatni okres przypada też najpewniej chronologia glinianego przęślika, znalezionego wyżej, w warstwach najbardziej przemieszanych (ryc. 2f).

Najniższe wkopy grobowe były zagłębione w calec — żółty piasek. Zrobiono w nim sondaż na głęb. 1,2 m.

Wykop 5 (kształt litery L, 7×1 i 3×1 m) został usytuowany na SE od dzwonnicy, w miejscu obniżenia się kulminacji wzgórza kościelnego przy jego krawędzi NE). Zało-

Ryc. 3. Grójec, woj. Radom:

a, b — stan. 1, wykop 4, glazurowana ceramika budowlana (płytki posadzkowa i okładzina ściany?); 1 — brąz, 2 — zieleni; c — stan. 2, wykop 4, naczynie z jamy 1
a, b — site 1, trench 4, glazed building ceramics (floor tile and wall covering?); 1 — brown, 2 — green; c — site 2, trench 4, vessel from pit 1

Rys. S. Nowińska

zony został w celu stwierdzenia, czy istniały tu fortyfikacje domniemanego grodu. Również w tym przypadku wynik okazał się negatywny. Wyróżniono 3 zasadnicze warstwy:

- 1) współczesną (miąższość ok. 0,7 m), materiał przemieszany, też kości ludzkie;
- 2) nowożytną (ok. 0,5-0,7 m);

3) szary żwir (ok. 0,1-0,2 m) z nielicznymi ułamkami ceramiki z XIV-XV w. Warstwa ta zalegała na żółtym żwirze calcowym (ok. 1,5-1,6 m od powierzchni).

Stanowisko 2

Wykopy 1-3 (po 3×1 m) założono w przybliżeniu po linii N-S wzdłuż podwórza przed starą plebanią. W żadnym z tych wykopów nie natrafiono na warstwy średniowieczne ani nawet nowożytne na pierwotnym złożu. Warstwy oryginalne zostały zapewne ścięte, a w ich miejsce nasypiano później nowe warstwy niwelacyjne. Calec, w postaci żółtego piasku lub ciemniejszego żwiru, zalegał od głęb. ok. 0,5 m od powierzchni. Jedynie w wykopie 3, najbliższym starej plebanii, calec wystąpił głębiej — od 1,5 m.

Wykop 4 położony w sadzie księżym, na stoku wzgórza. Pierwotne wymiary 3×1 m, powiększony następnie do 7×1 m, a w części wschodniej jeszcze o 4×1 m (łącznie 11 m^2). Poza humusem wyróżniono 4 warstwy (ryc. 4), które nie były jednak widoczne w całym wykopie (m. in. z powodu zakłócających wkopów):

1) gliniasta z kawałkami dachówek, cegieł, kafli miskowych z zieloną polewą i kafli garnkowych oraz fragmentów naczyń siwych i — mniej licznych — brunatnych. Miąższość bardzo różna, od 10 do 40, a nawet 80 cm. Znalezione w niej m. in. żelazna ostrogę z bodźcem w kształcie (nie zachowanego) kółka (ryc. 5 f);

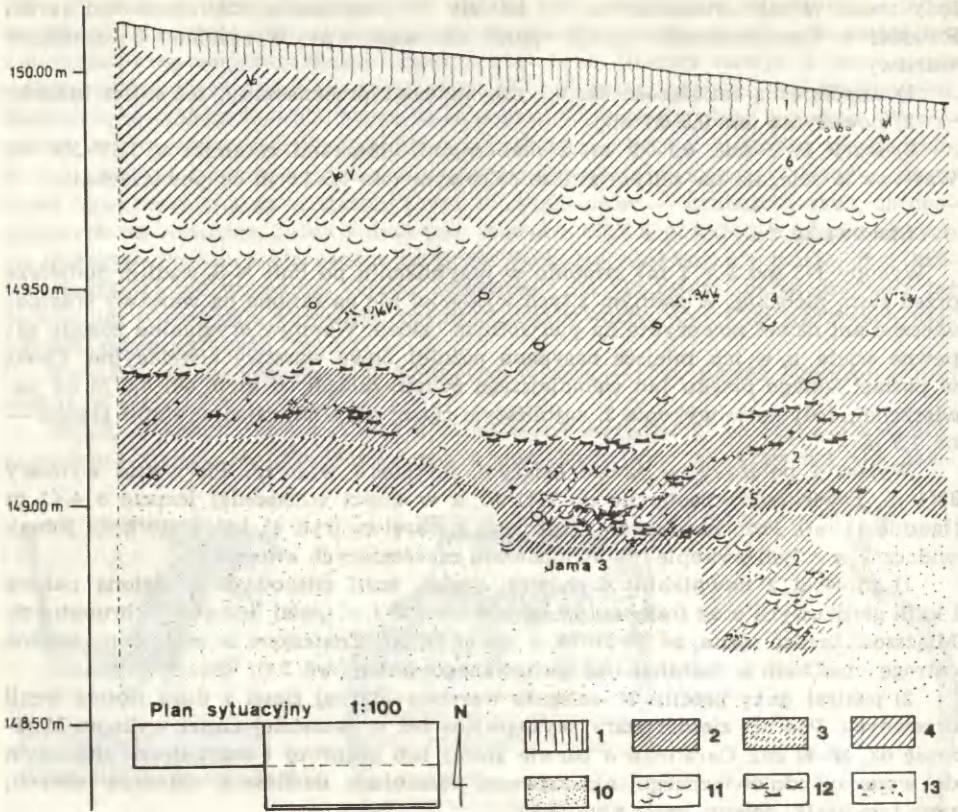
2) poniżej, przy profilu N, zalegała warstwa czarnej ziemi z dużą ilością węgla drzewnych. Pod nią ziemia szara, występująca też w pozostałej części wykopu. Miąższość ok. 20-30 cm. Ceramika o barwie szarej lub brązowej i charakterze zbliżonym do wczesnośredniowiecznego, ale zapewne późniejsza; domieszka ułamków siwych; poza tym bryłki polepy, cegła z zaprawą;

3) ziemia szara, ale z domieszką polepy i kawałków cegły (?). Fragmenty naczyń szarych lub brunatnych, dobrze wypalonych, z dodatkiem siwych, polerowanych oraz brunatnych o charakterze wczesnośredniowiecznym — jeden wylew z krawędzią ściętą, z okapem, bez wrębu na pokrywkę, drugi z krawędzią zaokrągloną. Miąższość warstwy ok. 10 cm;

4) ciemnoszara, zalegająca na calcu, z ułamkami ceramiki o charakterze wczesnośredniowiecznym barwy brunatnej, m. in. fragment małego, płaskiego, grubego dna bez stopki z zagładzoną powierzchnią zewnętrzną, wylewy o profilu esowatym z krawędzią zaokrągloną (ryc. 5 a) lub zadartą do góry i miejscem na przykrywkę, jeden wylew cylindryczny z ornamentem w postaci pojedynczej linii falistej. Poza tym wystąpiły ułamki naczyń siwych, polerowanych (ryc. 5 c), czasem z ornamentem radełkowym w kształcie jodełki, też naczyń szarych, cienkościennych (ryc. 5 d) lub brunatnych, grubościennych (ryc. 5 b, e), wreszcie przykrywek. Pochodzą one zapewne z niewyróżnionego wkopu, niewidocznego w czasie eksploracji. Łączy się on z warstwą 2 lub 3, częściowo niszczy górną część jamy 1. W warstwie tej wystąpił również fragment nieokreślonego przedmiotu stalowego zgrzewanego z dwóch części (ryc. 5 g). Miąższość warstwy ok. 20 cm.

Calec w postaci żółtego piasku. W nim widoczne zarysy co najmniej trzech jam, związanych z warstwą 4 (ryc. 6).

Jama 1, owalna ($1,4 \times 1,1$ m, w dolnej partii $1,2 \times 1,05$ m), zagłębiona w calec 66 cm, dno prawie płaskie na głęb. 148,24 m (1,66 m od powierzchni); wypełniona czarną ziemią z piaskiem, węglami, grudkami polepy, sporadycznie kamieniami. Ceramika ma charakter wczesnośredniowieczny, jest dobrze wypalona, barwy brunatnej, o ściankach średniej grubości, z domieszką łucznia średniej wielkości; profile esowate, szyjka

Ryc. 4. Grójec, woj. Radom, Stan. 2. Profil południowy wykopu 4:

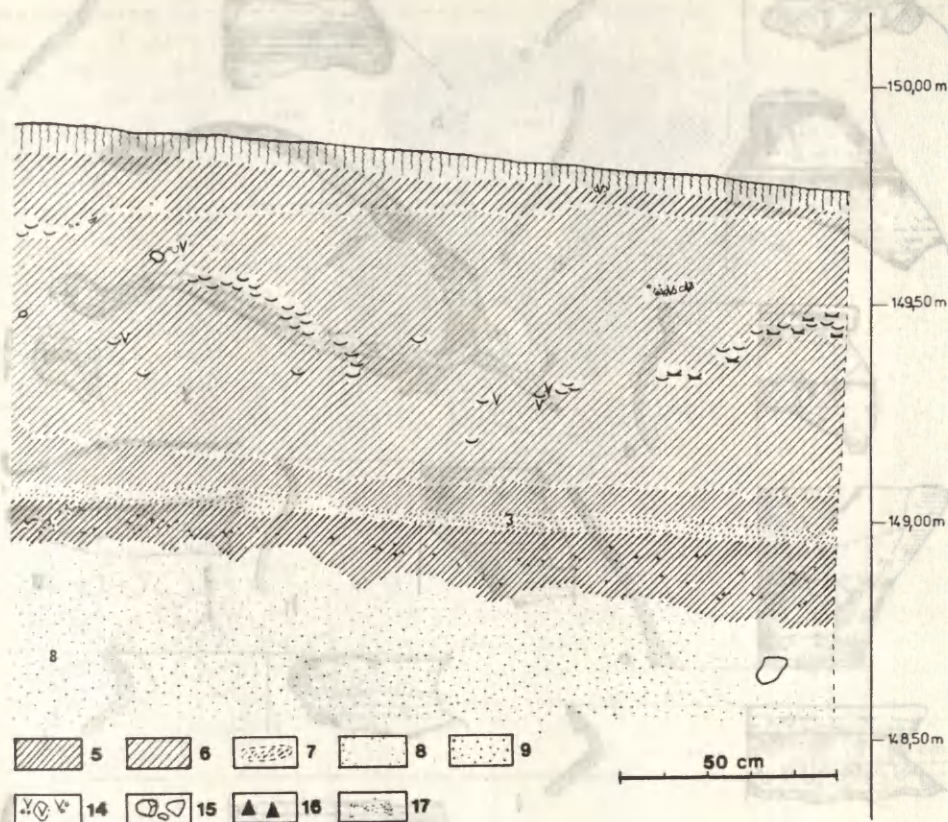
1 — humus; 2 — ziemia szara; 3 — ziemia jasnoszara; 4 — ziemia szara z węglami i polepą; 5 — ziemia ciemnoszara; 6 — ziemia przemieszana; 7 — popiół; 8 — piasek calcowy; 9 — piasek brązowy; 10 — szary piasek calcowy; 11 — glina; 12 — polepa; 13 — węgle; 14 — cegła; 15 — kamienie; 16 — ceramika; 17 — zaprawa

Rys. S. Nowińska

nie wyodrębniona, krawędź wylewu zaokrąglona lub ścięta (prosto albo ukośnie, szpiczasto), czasem zadarta do góry, niektóre wylewy zaopatrzone w okap oraz wrąb na pokrywkę (ryc. 5 h-j); zdobienie w postaci pojedynczych linii dookólnych, czasem takżej linii falistej, rzadko ukośnymi nacięciami. Jedno naczynie udało się wykleić w całości (ryc. 3 c); jego fragmenty występowały od dna jamy aż do jej góry, a nawet w warstwie 4, łącznie na głębokości 1 m. Tylko w górnej części wypełniska jamy występowała domieszka ceramiki siwej, pochodząca zapewne z wkopu. Poza tym znaleziono kości zwierzęce, kości ryb, kawałki kruchej polepy, m. in. duży fragment o wymiarach 9×13 cm odkryty w żółtym piasku na wschód od czarnego wypełniska jamy.

Od północnego zachodu do jamy 1 przylegał ciemny zarys wchodzący w profil północny. Jest to zapewne ślad innej jamy, młodszej od poprzedniej (ryc. 7).

Jama 2, położona 0,6 m na wschód od jamy 1, owalna ($0,6 \times 0,7$ m), zagłębiona w całość na 25 cm, dno na głęb. 148,65 m (1,4 m od powierzchni). Wypełniona czarną ziemią z kamieniami, mocno przepaloną gliną, węglami, popiołem. Ułamki ceramiki o charakterze wczesnośredniowiecznym, bez domieszki siwaków. M. in. wystąpiła dolna część cienkościennego naczynia ze znakiem (ryc. 5 l) oraz górna część o pro-

Southern section of trench 4:

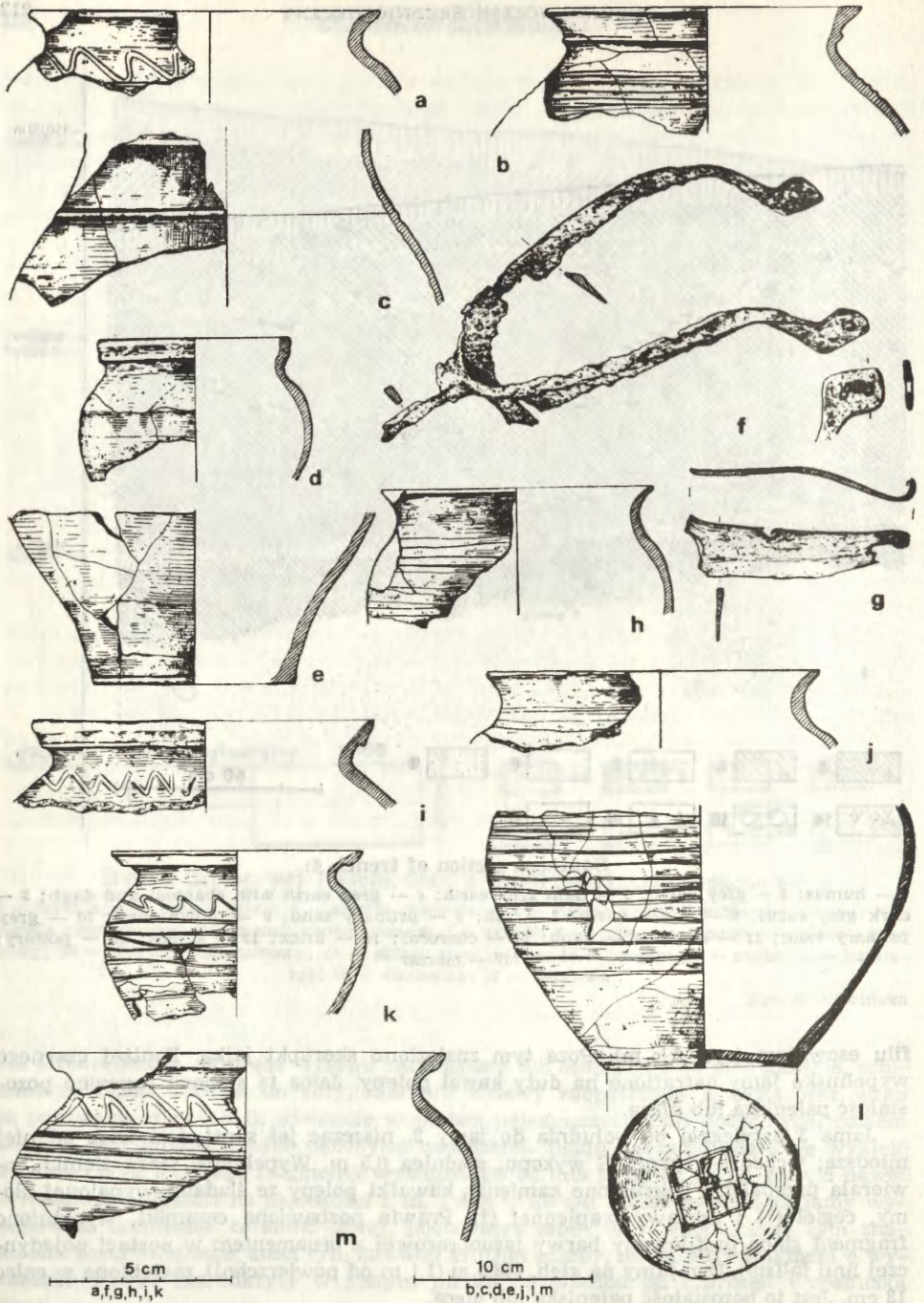
1 — humus; 2 — grey earth; 3 — light grey earth; 4 — grey earth with charcoal and daub; 5 — dark grey earth; 6 — mixed earth; 7 — ash; 8 — primary sand; 9 — brown sand; 10 — grey primary sand; 11 — clay; 12 — daub; 13 — charcoal; 14 — brick; 15 — stones; 16 — pottery; 17 — mortar

filu esowatym (ryc. 5 k, m). Poza tym znaleziono skorupki jajka. Poniżej czarnego wypełniska jamy natrafiono na duży kawał polepy. Jama ta stanowi zapewne pozostałość paleniska lub pieca.

Jama 3 przylegała od południa do jamy 2, niszcząc jej skraj, jest więc od niej młodsza; wchodzi w profil S wykopu; średnica 0,5 m. Wypełniona szarą ziemią, zawierała przepalone, pokruszone kamienie, kawałki polepy ze śladami wypalanej słomy, cegiel (?) i zaprawy wapiennej (?). Prawie pozbawiona ceramiki, wyróżniono fragment słabo profilowany barwy jasnobrązowej z ornamentem w postaci pojedynczej linii falistej. Dno jamy na głęb. 148,9 m (1,1 m od powierzchni), zagłębiona w całość 13 cm. Jest to pozostałość paleniska lub pieca.

Jamy te dowodzą istnienia w tym miejscu domów mieszkalnych — znajdowały się w ich wnętrzu lub bliskim sąsiedztwie. Konstrukcja domów musiała być zrębowa, brak bowiem śladów słupów. Może pozostałością legara jest ciemna smuga rysująca się w calu na wschód od jam 2 i 3 o szerokości ok. 15 cm.

Wykop 5 (2 × 2 m), na północ od poprzedniego, a na południe od nowej plebanii. Założony na krawędzi tarasu w celu uchwycenia zasięgu osadnictwa wczesnośredniowiecznego. Miąższość warstwy wynosiła 60-70 cm, w górnej partii była ona prze-

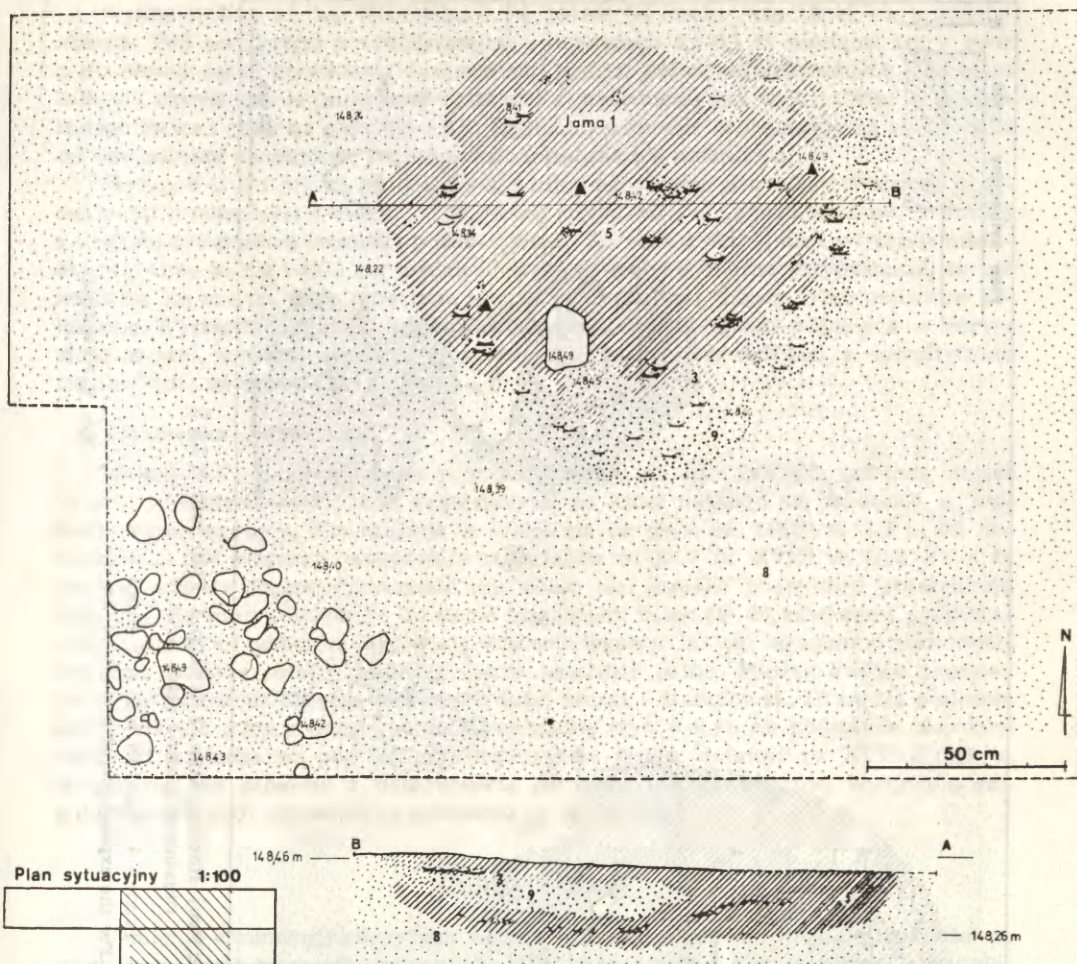
Ryc. 5. Grójec, woj. Radom, stan. 2. Zabytki z wykopu 4:

a-d — ceramika z warstwy 4 z młodszymi wtętami; *f* — ostroga; *g* — fragment nieokreślonego przedmiotu stalowego; *h-j* — ceramika z jamy 1; *k-m* — ceramika z jamy 2

Objects from trench 4:

a-d — pottery from layer 4 with later inclusions; *f* — spur; *g* — fragment of an undetermined object of steel; *h-j* — pottery from pit 1; *k-m* — pottery from pit 2

Rys. S. Nowińska

Ryc. 6. Grójec, woj. Radom, Stan. 2, wykop 4. Plan i profil jamy 1
Objaśnienie znaków patrz ryc. 4

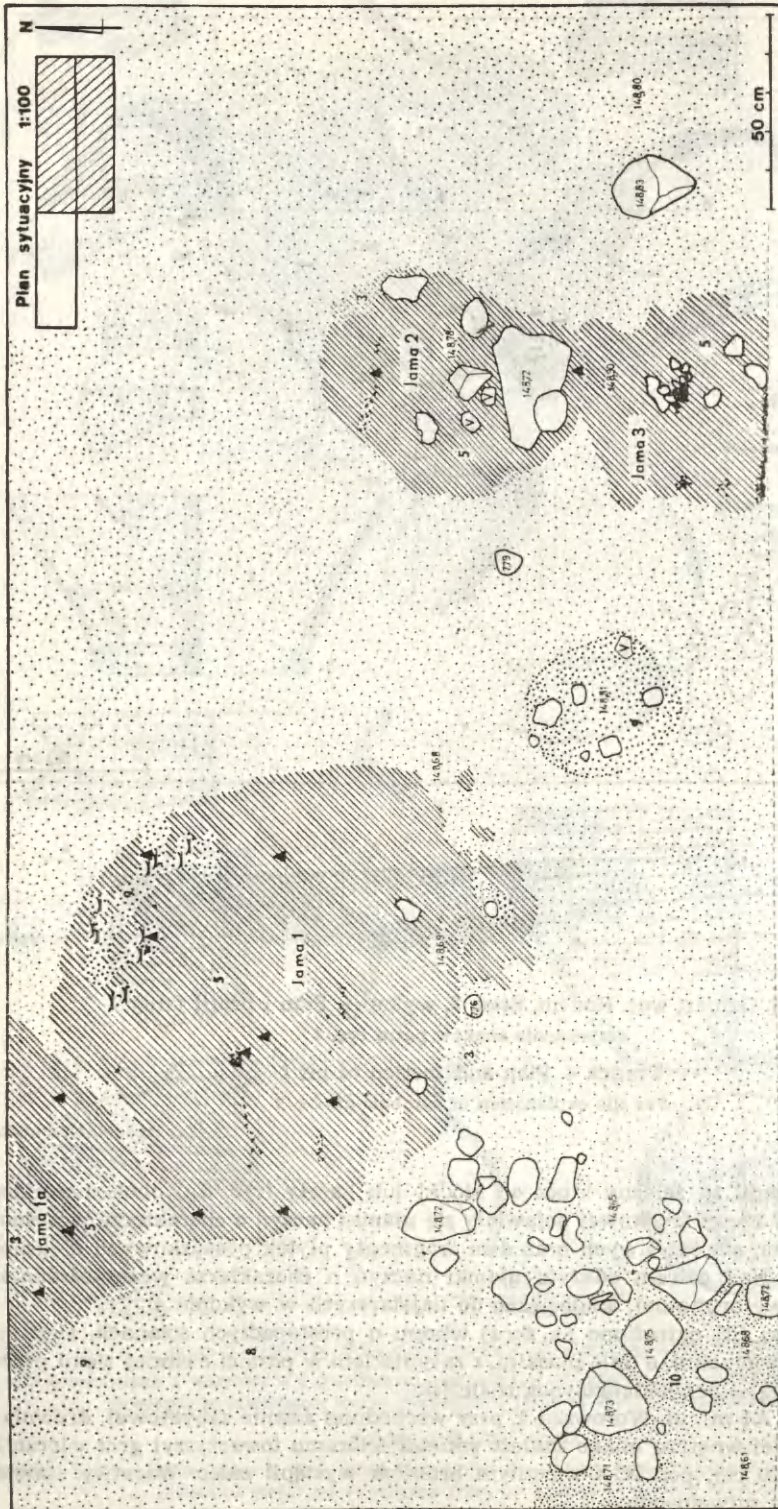
Trench 4. Plan and section of pit 1
For the explanation of symbols cf. fig. 4

Rys. S. Nowińska

mieszana. Wystąpił tu żelazny klucz od kłódki lub kasety (ryc. 8 a) obok materiału nowożytnego. W części środkowej pojawiały się ułamki naczyń o charakterze wczesnośredniowiecznym, ale też siwych oraz dwa fragmenty płytek posadzkowych o jasnożółtej polewie. Nad calcem odkryto ułamki naczyń o charakterze wczesnośredniowiecznym, barwy brunatnej, analogiczne do najstarszych w wykopie 4.

W narożniku SE natrafiono na skraj wkopu o prostopadłych ścianach, sięgający 2,25 m od powierzchni, o dnie płaskim, z zasypiskiem w postaci ciemnej ziemi przemieszanej z gliną — bez jakichkolwiek znalezisk.

Wykop 6 (2 × 1 m), ul. Worowska 4, przy wschodniej ścianie zabytkowej, drewnianej stodoły (w jej wnętrzu miano znaleźć szkielet, któremu towarzyszył grot włóczni). Na głębokości 20 cm, pod XIX-wiecznym brukiem wystąpił calce. Warstwy starsze zostały zapewne zniwelowane.

Ryc. 7. Grojec, woj. Radom. Stan. 2, wykop 4. Pian jam 1, 2 i 3

Objasnienie znakow patrz ryc. 4

Trench 4. Plans of pits 1, 2 and 3

For the explanation of symbols cf. fig. 4

Rys. S. Nowinska

Wykop 7 (2×1 m), ul. Worowska 4, na północ od domu Jana Uklei, na krawędzi skarpy. Pod warstwami przemieszanyimi o miąższości 0,6-0,7 m wystąpił szary żwir z ułamkami cegieł gotyckich i fragmentami naczyń późnośredniowiecznych. Na calcu zalegała czarna ziemia (miąższość 10-20 cm) z zawartością jak wyżej. Calec w postaci rudego żwiru i gliny na głęb. 0,9-1,2 m (opada ku północy). Mimo sondy na głęb. 1,9 m od powierzchni na warstwę wczesnośredniowieczną nie natrafiono.

Wykop 8 (2×1 m), ul. Worowska 2, wzdłuż ogrodzenia przy ulicy. Warstwa czarnej ziemi o miąższości 0,40-0,45 m. W górnej części całkowicie przemieszana, w dolnej z większą zawartością ceramiki późno- i wczesnośredniowiecznej oraz wtętami młodszymi. Mimo że nie udało się wydzielić czystych warstw, można przypuszczać, że nie znajdują się one na złożu wtórnym, lecz na pierwotnym i zostały tylko poważnie zakłócone. Wystąpiły tu ułamki naczyń niewątpliwie wczesnośredniowiecznych — barwy ciemnoszarej, zdobione rowkami dookólnymi o ostrych krawędziach, a sporadycznie też skośnymi nacięciami.

Stanowisko „Wodociąg”

Wykop (6×1 m), zorientowany w przybliżeniu po linii NW-SE, założony został w celu odsłonięcia konstrukcji drewnianych, na które natknęli się robotnicy w wykopie wodociągowym. Konstrukcje te odsłonięto na głęb. ok. 143,50 m (1,3 m od powierzchni) pod warstwą nasypową z materiałem od XIV do XVIII w. (ryc. 8 c, d, f). Ze względu na fragmentaryczność nie udało się określić charakteru konstrukcji. Składały się one z równoległe do siebie biegnących belek (W-E), miejscami podpieranymi pionowymi palikami. Sprawiają wrażenie legarów jakichś elementów poziomych. Podobną funkcję pełniły zapewne liczne kamienie polne. Między dwoma rzędami belek natrafiono na obręcze drewniane dużej beczki o średnicy ok. 1,6 m. Na poziomie belek odkryto młotek żelazny oraz takąż kłódkę (ryc. 8 b, e). Na podstawie ułamków ceramiki znalezionych pod belkami konstrukcje trzeba datować na XVII-XVIII w. Wiązą się one zapewne z działalnością garbarzy lub piwowarów, korzystających z dostępu do wody (stosunkowo niedaleko ul. Garbarska).

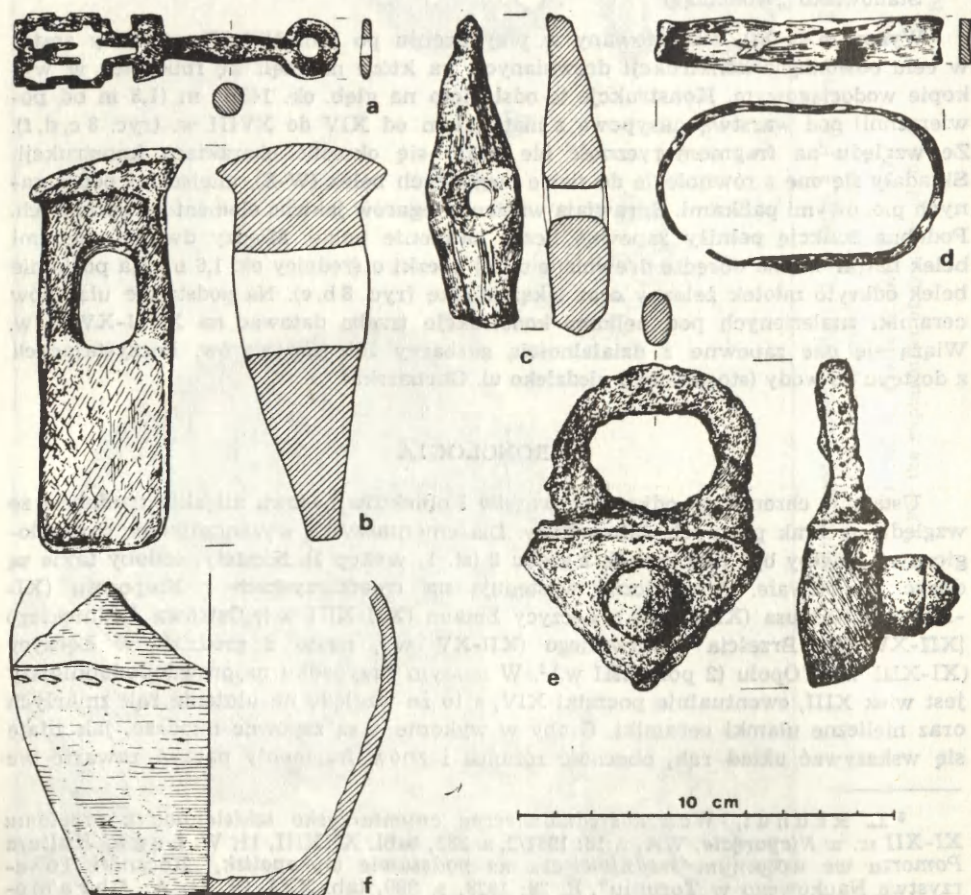
CHRONOLOGIA

Ustalenie chronologii odkrytych warstw i obiektów nasuwa niejakie trudności ze względu na brak pewnych datowników. Dla cmentarzyska wyznacznikiem chronologicznym mógłby być pierścionek z grobu 8 (st. 1, wykop 3). Niestety, ozdoby takie są dosyć długotrwałe. Analogiczne występują na cmentarzyskach z Nieporętu (XI-XII w.), Kałdusa (XI-XII w.), Łęczycy Emaus (XII-XIII w.), Ostrowa Lednickiego (XIII-XV w.), Brześcia Kujawskiego (XII-XV w.), nadto z grodzisk w Łęczycy (XI-XIII w.) i Opolu (2 poł. XIII w.)⁵. W naszym przypadku najprawdopodobniejszy jest wiek XIII, ewentualnie początki XIV, a to ze względu na ułożenie rąk zmarłych oraz nieliczne ułamki ceramiki. Groby w wykopie 4 są zapewne młodsze, jak zdaje się wskazywać układ rąk, obecność różańca i znów fragmenty naczyń zawarte we

⁵ L. R a u h u t, *Wczesnośredniowieczne cmentarzysko szkieletowe z przełomu XI-XII w. w Nieporęcie*, WA, t. 18: 1951/2, s. 232, tabl. XXXIII, 11; W. Łę g a, *Kultura Pomorza we wczesnym średniowieczu na podstawie wykopalisk*, „Roczniki Towarzystwa Naukowego w Toruniu”, R. 29: 1929, s. 289, tab. XXI, 29, 33; A. A b r a m o w i c z, *Badania wykopaliskowe na cmentarzysku Łęczycy-Emaus*, „Studia Wczesnośredniowieczne”, t. III: 1955, s. 295, tabl. 92 m; K. Ż u r o w s k i, *Sprawozdanie z badań wykopaliskowych na Ostrowie Lednickim w l. 1949-1951*, „Studia Wczesnośredniowieczne”, t. II: 1953, s. 117, tab. 44 g; E. B y r s k a - K a s z e w s k a, *Cmentarzysko średniowieczne w Starym Brześciu powiat Włocławek (stan. 4)*, Prac. Mat. Łódź, nr 2, 1957, s. 93-94 (tu też wiadomość o pierścionku z Opolu), tab. LXII, 9, 11, 13; A. A b r a m o w i c z, *Przedmioty ozdobne z grodziska łęczyckiego*, „Studia Wczesnośredniowieczne”, t. III: 1955, s. 340, tab. 136 e.

wkopcach grobowych. Pochówki (może tylko z wyjątkiem pierwszej warstwy) są tu jednak niewątpliwie starsze od tej części kościoła datowanej na XVI w. Początek cmentarza przypada, jak się wydaje, na wiek XIII, przy czym założono go w części wschodniej wzgórza, skąd rozprzestrzenił się ku zachodowi. Trwał przez całe średnio-wiecze aż do XIX w. Ze względu na zniszczenia dokonane przez wkopy grobowe trudno rozstrzygnąć, czy teren zajęty przez cmentarz był wcześniej zasiedlony. Nie-wątpliwe są ślady osadnictwa starożytnego, natomiast materiał średniowieczny wydaje się niewiele odbiegać chronologią od chronologii jam grobowych, w których wystąpił. Ze względu na skąpość tego materiału i brak cech charakterystycznych można go tylko ogólnie datować na okres od wieku XIII poczynając, ewentualnie od schyłku wieku XII.

Mimo większej obfitości ułamków ceramiki na stanowisku 2, zwłaszcza w wykopie 4, datowanie jej również i tu nie jest łatwe, a to ze względu na słabą jeszcze znajomość garncarstwa mazowieckiego w okresie przejścia od wczesnego do późnego

Ryc. 8. Grójec, woj. Radom

a — stan. 2, wykop 5, klucz żelazny; *b-f* — stan. Wodociągi: *b* — duży młotek, *c* — mały młotek, *d* — okucie żelazne, *e* — kłódka żelazna, *f* — fragment naczynia glinianego

a — site 2, trench 5, iron key; *b-f* — site „Wodociągi”: *b* — large hammer, *c* — small hammer, *d* — iron mount, *e* — iron padlock, *f* — fragment of a clay vessel

Rys. S. Nowińska

średniowiecza. Najstarsze formy i zdobnictwo mają charakter wczesnośredniowieczny i znajdują analogie np. w Czersku, Błoniu czy Łęczycy, gdzie datowane są na wiek XIII⁶. Również technika wykonania (wypał w atmosferze utleniającej, domieszka średniego tłuczni) nawiązuje do stosowanej w tym czasie. Nie można jednak wyłączać możliwości pewnej archaiczności ceramiki grójeckiej i dłuższego trwania prymitywniejszych form i techniki. Zjawisko takie obserwujemy np. w Warszawie, gdzie poza naczyniami siwymi znajdujemy pewien, niewielki zresztą procent naczyń wypalonych w atmosferze utleniającej, o formach zbliżonych do tych, jakie wystąpiły również w Grójcu⁷.

Najbardziej prawdopodobne wydaje się, że osadnictwo średniowieczne na st. 2 rozpoczęło się rzeczywiście jeszcze w XIII w., ale raczej w jego drugiej połowie czy nawet u schyłku tego stulecia, ewentualnie na przełomie XIII i XIV w. Za najstarszą można uznać ceramikę z przemieszanych warstw w wykopie 8, pochodzącą zapewne z XII-XIII w.

Na XIII/XIV lub 1 połowę XIV w. można orientacyjnie datować dwa zabytki metalowe ze stanowiska 2, znalezione niestety w górnych, przemieszanych warstwach, klucz z wykopu 5 (analogie w Opolu i Poznaniu) oraz ostroga z wykopu 4⁸.

BADANIA POWIERZCHNIOWE

W czasie prac wykopaliskowych prowadzono również badania powierzchniowe, mające za zadanie zlokalizowanie dalszych śladów osadnictwa wczesnośredniowiecznego, a przede wszystkim grodu, na który nie natrafiono przy kościele. W pierwszej kolejności spenetrowano miejsca o walorach obronnych, położone w pobliżu rzeki Molnicy, przy czym posługiwano się mapą z 1829 r. oraz wykorzystywano relacje miejscowej ludności:

1) wzgórze położone na wschód od więzienia, za sklepem rolniczym (obecnie nieużytki, częściowo zniszczone przez wybieranie żwiru);

2) resztki wzgórza zniwelowanego przy budowie technikum (miejsce dawnego wiatraka; miano tu, już po wojnie, znajdować dawne garnki). Zlustrowano również teren dochodzący do rzeki Molnicy, ale bez dokładnej penetracji ogrodów;

3) wzgórze zajmowane przez stary cmentarz katolicki (na szczycie było wzniesienie z wiatrakiem); również na północ od muru cmentarnego;

4) wzgórze zajmowane przez cmentarz żydowski (kirkut);

5) resztki wzgórza położonego na południowy wschód od miasta, zniszczonego przez obecnie jeszcze czynną kopalnię żwiru (miały tu być jakieś „dawne okopy”); na skraju wyrobiska zauważono pozostałości nasypu glinianego z domieszką węgla drzewnych;

6) tzw. place stodołne — rejon między ul. Stodołną a Mszczonowską. Znalezione tu w kilku miejscach znaczne ilości ceramiki późnośredniowiecznej;

7) taras rzeczki stanowiącej dopływ Molnicy, na zachód od stanowiska „Wodociągi”, a na północ od ul. Stokowej. Ceramika jw.

⁶ T. Kiersnowska, *Dwór feudalny na południowym Mazowszu w XIII i XIV wieku*, Warszawa 1977 (maszynopis pracy doktorskiej w Archiwum IHKM PAN), s. 169-196, „Czersk, warstwa IV a”; A. Cofta, *Wyniki badań na grodzisku wczesnośredniowiecznym w Błoniu, pow. Grodzisk Mazowiecki, w latach 1949-1951*, „Materiały Wczesnośredniowieczne”, t. III: 1954, tabl. XII; L. G a b a ł ó w n a, *Ceramika z XII i XIII w. z grodziska łęczyckiego*, „Studia Wczesnośredniowieczne”, t. III: 1955, tabl. 108-111.

⁷ J. Kruppé, *Studia nad ceramiką XIV wieku ze Starego Miasta w Warszawie*, Wrocław—Warszawa—Kraków 1961, s. 96-103, 158-174, 211-213.

⁸ M. Haisig, *Wytwory ślusarskie odkryte w Opolu na Śląsku*, „Materiały Wczesnośredniowieczne”, t. IV: 1956, s. 176, tab. XLII, 3; K. Dęb ska - L u t y, *Zabytki metalowe datujące osadnictwo*, [w:] *Początki i rozwój Starego Miasta w Poznaniu*, Warszawa—Poznań 1977, s. 208, ryc. 1, 16, s. 211.

Poza tym uzyskano informacje o znaleziskach „urn” na ul. Worowskiej 5 (ok. 0,5 km na NW od Grójca w stronę Worowa) oraz na ul. Związku Walki Młodych (przy wybieraniu żwiru, naprzeciw Rady Narodowej lub Komitetu Partii). Nigdzie jednak nie natrafiono na ceramikę wczesnośredniowieczną⁹.

PODSUMOWANIE

Z dotychczasowych badań można wysunąć następujące wnioski:

1) Obecnie znane ślady najdawniejszego osadnictwa średniowiecznego skupiają się wyłącznie w rejonie wzgórza kościelnego i tzw. Poświętnego.

2) Osadnictwo to można datować od wieku XIII, tylko nikłe ślady pochodzą z okresu wcześniejszego — XII-XIII w. (ul. Worowska 2).

3) Na wzgórzu kościelnym stwierdzono istnienie cmentarza wczesnośredniowiecznego, który najpierw był zlokalizowany przy kościele, o nieznannej metryce, ale starszym od obecnego. Ślady osadnictwa współczesnego lub starszego są tu bardzo wątłe (niewielka domieszka ułamków ceramiki we wkopach grobowych). Nie znaleziono żadnych śladów umocnień obronnych, co zdaje się wskazywać, że nie tu mieścił się gród.

Nieznany jest charakter kościoła, przy którym założono cmentarz. Może to być książęcy kościół kanonicki lub kościół parafialny. Mniej prawdopodobne jest istnienie tu jeszcze innej świątyni. Jest wreszcie możliwe, że w Grójcu w tym czasie był tylko jeden kościół, który służył księciu i parafii (podobnie w Błoniu i w Warszawie w XV w.). W tym ostatnim przypadku oraz w razie identyfikacji kościoła jako parafialnego trzeba by uznać osadnictwo na Poświętnym za załazek miasta przedlokacyjnego. W takim razie gród powinien znajdować się w innym miejscu. W rachubę wchodziły tereny nisko położone w dolinie rzeki lub któreś z wyżej wymienionych wzgórz, na którym całkowicie zniszczono dawne uwarstwienia. Nie jest to wyłączone w związku z intensywną eksploatacją żwiru do celów budowlanych.

Przy ustalaniu lokalizacji grodu bardzo pomocne byłoby określenie miejsca dworu książęcego, znanego z XV-wiecznych źródeł pisanych. Może znajdował się on w pobliżu ogrodu książęcego, sytuowanego w 1447 r. przed łąką zwaną Błonie, niedaleko Poświętnego, a więc w północnej części miasta¹⁰.

Nawet biorąc pod uwagę wielkie zniszczenie warstw w Grójcu w czasie wybierania żwiru, akcji budowlanej i licznych niwelacji, rzuca się w oczy wążłość śladów osadnictwa wczesnośredniowiecznego. Są one bez porównania skromniejsze niż w Czersku, nie mówiąc już o Płocku czy Radomiu. Jeśli nie zostaną odkryte nowe, bogate źródła archeologiczne w Grójcu, można będzie przypuszczać, że ośrodek ten ustępował Czerskowi nie tylko od połowy XIII w., jak to dotychczas powszechnie się przyjmuje na podstawie wiadomości o przeniesieniu kolegiaty, ale również i w okresie wcześniejszym. Do przekonania takiego może prowadzić również analiza nazwy Grójca, występującej w XIII w. w postaci „Grodech”, tzn. Gródek lub może raczej Grodziec, czyli miejscowość z grodem bez nazwy własnej, a więc założonym na surowym korzeniu. Obecnie znane źródła archeologiczne niestety nic nie mogą powiedzieć na temat czasu, kiedy to nastąpiło. Sądząc na podstawie najstarszych śladów osadnictwa wczesnośredniowiecznego odkrytych na terenie miasta, gród powstał nie później niż w XII w., za czym przemawiają również ślady osadnictwa w okolicy —

⁹ W listopadzie 1977 r., już po oddaniu do druku niniejszego artykułu, znaleziono kilka ułamków ceramiki o charakterze wczesnośredniowiecznym w północnej części miasta lokacyjnego (w ogródku przy ul. Kościelnej 4 oraz w ziemi wyrzuconej z wykopu instalacyjnego w pn.-zach. części Rynku).

¹⁰ J. T. Lubomirski, *Księga ziemi czerskiej 1404-1425*, Warszawa 1879, s. LVI, LXXVII. Na istnienie tu dworu książęcego w XV w. zwróciła uwagę Kiersnowska, *op. cit.*

osada w Worowskiej Woli na północy oraz gród w Lewiczyńcu, może zabezpieczający Grodziec od południa. Także obecność nazw służebnych (Komorniki, Cieśle, Bartodzieje) wskazywałaby na podobną metrykę¹¹.

Wydaje się, że na XII w. przypada założenie kościoła kanonickiego lub może tylko przeniesienie z Czerska. W każdym razie kościół ten funkcjonował w Grójcu zapewne jeszcze przed rządami Konrada I, w przeciwnym bowiem razie można by sądzić, że książę ten od razu by go lokalizował w Czersku. Jeśli domysł ten jest słuszny, wówczas początki tej świątyni w Grójcu trzeba by łączyć z Bolesławem Kędzierzawym lub z którymś z jego następców w ciągu ostatniej ćwierci XII w. Z powodu braku źródeł związku kanoników z władcą widoczne są dopiero w czasach Konrada Mazowieckiego. Już wspomniany wyżej prepozyt Przedpełk w ciągu dwóch tylko lat 1240-1242 aż pięciokrotnie występuje w otoczeniu tego księcia lub jego syna Bolesława, i to zarówno na Mazowszu, jak też w Wielkopolsce, w Łęczyckiem lub w Małopolsce. Pełnił on funkcje kancelaryjne, spisując dokumenty książęce lub co najmniej świadkując na nich¹². Zazwyczaj nazywany jest prepozytem grójeckim, raz natomiast nosi miano „prepositus ducis Conradi”. Również dwaj inni kanonicy grójeccy: Raclaw i Baldwin, występują w 1249 r. jako „capellani curiae”, ale już następcy Konrada — Siemowita, i to w Białotarsku pod Gostyninem, a więc w znacznym oddaleniu od swego kościoła¹³. Widać, że kanonicy z Grójca, a zwłaszcza ich prepozyt, należeli do kręgu zaufanych ludzi księcia, pozostających w jego służbie.

Związek kanoników z kancelarią książęcą był w tym czasie regułą w Płocku. Nie należał też do rzadkości na południowym Mazowszu. I tak np. w otoczeniu Siemowita I widzimy kanonika błońskiego Andrzeja, który z czasem, jako prepozyt, został kanclerzem Konrada II. Natomiast kanclerzem Siemowita I był związany z kolegiatą czerską (ale nie wchodzący w jej skład) archidiakon czerski Teofil. Nadto w kancelarii zatrudniano proboszczów kościołów, które były fundowane przez książąt i znajdowały się w ich dobrach (Gąbin, Iłów, Mszczonów, Tarczyn). W miejscowościach tych istniały dwory książęce, niekiedy nawet o charakterze rezydencjonalnym (Błonie, Czersk)¹⁴. Jest więc bardzo prawdopodobne, że również w Grójcu była jedna z ważniejszych siedzib książęcych. Domysł ten wydaje się prawdopodobny, skoro zważyć, że mieściła się tu jedyna świątynia tego rodzaju na południowym Mazowszu aż do czasu, kiedy Konrad I u schyłku swoich rządów rozpoczął budowę okazałego kościoła kanonickiego w Błoniu. Podobnie na Mazowszu północnym istniała tylko kolegiata Św. Michała w Płocku.

Wysunięcie się w latach czterdziestych XIII w. na pierwsze miejsce Czerska może należałoby w świetle wyników badań wykopaliskowych interpretować raczej jako odzyskanie dawnej pozycji przez ten ośrodek niż niespodziewany awans. Już w XII w. Czersk stanowił duży zespół osadniczy, na który składał się gród, kilka podgrodzi, zabudowa rozproszona w większym promieniu, wreszcie silne zaplecze w postaci wieńca osad satelitarnych. W grodzie funkcjonował jeden, a na podgrodziach drugi lub nawet dwa dalsze kościoły. Wszystkie one były kamienne, co na południowym Mazowszu było w tym czasie rzeczą wyjątkową. Do tej pory nie znamy z tego obszaru żadnej innej murowanej świątyni. Przejściowy upadek znaczenia Czerska nastąpił

¹¹ K. Modzelewski, *Organizacja gospodarcza państwa piastowskiego X-XIII wiek*, Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk 1975, s. 90 i mapa po tekście. W pobliżu Grójca znajdują się jeszcze miejscowości Piekary i Prace (Pracze), które można by też wiązać z Białą lub Rawą.

¹² Kochanowski, *op. cit.*, nr 400, 406, 410, 416, 428; Z. Kozłowska-Budkowska, *Dokumenty klasztoru PP. Norbertanek w Imbramowicach (1228-1450)*, Archiwum Komisji Historycznej, seria 2, t. IV, nr 2, Kraków 1948, nr 3, s. 87—89.

¹³ J. T. Lubomirski, *Kodeks dyplomatyczny księstwa mazowieckiego*, Warszawa 1863, nr 17; Ulanowski, *op. cit.*, nr 9; E. Suchodolska, *Kancelarie na Mazowszu w latach 1248-1345. Ośrodki zarządzania i kultury*, Warszawa 1977, s. 37.

¹⁴ Suchodolska, *op. cit.*, s. 65, 28 n., 137 n.; Kiersnowska, *op. cit.*

w drugiej połowie XII stulecia, po poważnym zniszczeniu¹⁵. Może wówczas swoją szansę uzyskał Grójec, przejmując na jakiś czas centralne funkcje na południowym Mazowszu (podobną karierę — w skali lokalnej — zrobiła zapewne Góra).

Na zakończenie jeszcze parę uwag na temat kształtowania się na tym obszarze ośrodka stołecznego. Wydaje się, że — w przeciwieństwie do Mazowsza północnego, gdzie wyraźnie dominował Płock — na południu była większa liczba grodów o zbliżonym znaczeniu. Nawet w 2 połowie XIII w., kiedy Czernsk dał nazwę całemu księstwu, nie zdystansował on całkowicie Błonia, w którym rezydowali Siemowit I i Konrad II i gdzie istniał drugi, znacznie większy kościół kanonicki. Zakładane w tym czasie klasztory dominikańskie ominęły oba te ośrodki, plasując się w Warce i potem w Sochaczewie. A przecież na innych obszarach lokowano je w największych skupiskach miejskich, jednocześnie też najważniejszych ośrodkach politycznych. Właśnie klasztor wawerski wybrany został jako miejsce ostatniego spoczynku przez dwóch książąt (Trojden, Siemowit III), z których jeden miał w posiadaniu stołeczny Płock.

Istnieją przesłanki, że podobna decentralizacja panowała na Mazowszu południowym również przed połową XIII w. Czernsk nie wyzbył się wówczas całkowicie swojego znaczenia, jak wskazują bogate pochówki odkrywane na grodzie. Leżące w pobliżu Błonia Rokitno miało aż dwie parafie i, jak się wydaje, stanowiło siedzibę archidiacona, który miał tu swoje główne uposażenie. Budowę kościoła dla zgromadzenia kanoników rozpoczęto w Błoniu — jak już była mowa — jeszcze w latach czterdziestych, a więc przed wystawieniem tu swego palatium przez Siemowita. Ważnym ośrodkiem był wreszcie Sochaczew, dysponujący w połowie XIII w. co najmniej dwoma kościołami i będący centrum starej kasztelanii. To tu właśnie miał umrzeć Bolesław Krzywousty w nie znanym skądinąd klasztorze Benedyktynów. W pobliskim zaś Trojanowie jedną z siedzib miał Konrad Mazowiecki¹⁶.

Na tym tle jawi się nam Grójec jako jedyny pierwotnie ośrodek z zespołem kanoników zatrudnionych na dworze, ale wzmiankowany w źródłach XIII-wiecznych bardzo rzadko (jeden pobyt Konrada I, kasztelania w ogóle nie poświęcona). Można domyślać się, że w tym czasie jego znaczenie już podupadło, a plany z nim związane powstać musiały w okresie wcześniejszym, niestety zupełnie nie oświetlonym przez źródła pisane — może właśnie w połowie XII w.

*Institut Historii Kultury Materialnej PAN
w Warszawie*

STANISŁAW SUCHODOLSKI

EARLY MEDIEVAL GRÓJEC IN THE LIGHT OF THE EXCAVATIONS OF 1976

Today Grójec is a small town situated 44 km to the south-west of Warsaw. The first written reference to Grójec dates from the 13th century and was occasioned by the stay of the Masovian prince. Grójec had then a prince's collegiate church.

In 1976 the Institute of the History of the Material Culture, Polish Academy of Sciences, undertook archaeological test excavations at Grójec in order to gain

¹⁵ J. Ra u h u t o w a, *Czernsk we wczesnym średniowieczu od VII do XII wieku*, Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk 1976; K i e r s n o w s k a, *op. cit.* Obie autorki są zdania, że wiodąca rola Czernska na południowym Mazowszu przypada już na XII w.

¹⁶ Por. K i e r s n o w s k a, *op. cit.* oraz też je, *Trzynastowieczna siedziba książęca w Błoniu*, Kwart. HKM, R. 19: 1971 nr 3, s. 458 nn.

knowledge about early medieval settlement and especially to establish the position and chronology of the prince's castle. In the course of 3 weeks 13 excavation trenches were dug in the northern part of the town, near the present parish church dedicated to St. Nicholas (site 1) and in its immediate neighbourhood, i.e. just outside the boundaries of the „locatio” town. The excavations near the church revealed remains of 26 human skeletons laid in several layers. On the grounds of stratigraphy and extremely rare grave goods (2 finger-rings) the beginnings of the cemetery can be dated to the 13th century. The church hill did not reveal any traces either of early medieval layers or of ramparts.

Remains of medieval layers were discovered on a plateau situated to the north-west of the church (site 2). The discoveries made there included 3 oval pits containing potsherds of the 13th or early 14th century. Pottery of this date or even of the 12th century was discovered (in secondary position) in trenches located still more to the north.

On the other hand, surface investigations conducted in the town and its surroundings failed to reveal any early medieval potsherds. The position of the castle, from which the town derives its name (gród — Grójec) still remains unknown. It is possible that its remains have been totally destroyed during later activities. However, in all probability it was not situated on the church hill as has been supposed until now. On the other hand, as shown by the cemetery, a church had existed there. This was probably the collegiate church.

It seems that Grójec gained in importance in the second half of the 12th century after the destruction of Czersk which was the centre of southern Masovia. After the restoration of Czersk, however, Grójec declined already in the course of the 13th century.

integrated about early medieval settlements and especially to establish their position and topography. In the course of 2 years it was possible to establish their position and topography in the northern part of the town near the present parish church dedicated to St. Elizabeth (St. Elizabeth's neighbourhood), in the middle of the town - extending along the street - especially near the street leading to the east side of the town - and to the south side of the town. On the grounds of ethnography and archaeology, some grave-goods (e.g. finger-rings) and fragments of the cemetery, extending to the 13th century (the church built in the 13th century), from the middle of the 13th century have been discovered. The cemetery situated to the east of the church (the church built in the 13th century) includes 17-18 graves. The last part of the 13th century and the beginning of the 14th century is evidenced by the remains of the church (the church built in the 13th century) which the remains have been totally destroyed during later reconstructions. In all probability it was not situated on the street but on its side. It has been suggested that on the other hand, as shown by the cemetery, it should have been near the street, probably the college church of St. Elizabeth, in the second half of the 13th century. It is suggested that the cemetery of St. Elizabeth was situated in the area of the cemetery of St. Elizabeth, which had already in the course of the 13th century. It was suggested that the cemetery of St. Elizabeth was situated in the area of the cemetery of St. Elizabeth, which had already in the course of the 13th century.

The cemetery of St. Elizabeth was situated in the area of the cemetery of St. Elizabeth, which had already in the course of the 13th century. It was suggested that the cemetery of St. Elizabeth was situated in the area of the cemetery of St. Elizabeth, which had already in the course of the 13th century.

STANISŁAW SUCHOWSKI

EARLY MEDIEVAL BURIALS IN THE EXCAVATIONS OF 1974

Today Grojec is a small town in the north-west of Warsaw. The first written reference to Grojec is from 1253 and was connected by some scholars with the church of St. Elizabeth. The church was built in the 13th century. The Polish Academy of Sciences, undertook archaeological excavations in order to gain

* J. R. ...
 Warszawa - Warszawa - ...
 * For ...